

Frazeologiya bo'limi va uning mazmun-mohiyati

Kurbanova Zaynab Burxanovna - stajyor o'qituvchi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

(+99891 598-16-86) zaynabqurbonova20@gmail.com

Annotatsiya

Bu maqolada frazeologiya haqida gap ketar ekan, bu tushunchaning jahon tilshunosligidagi ahamiyati, ta'lim sohasida ham frazeologizmlarni o'rganish bo'yicha turli xil metodlar shakllanganligi xususida dolzarb fikrlar bildirilgan. Ta'lim sohasida ham frazeologizmlarni o'rganish bo'yicha turli xil metodlar shakllangan. Ayni mana shu jihat frazeologizmlarni o'rganish jarayonini yanada jadallashtirgan.

Kalit so'zlar

Ta'lim, tilshunoslik, frazeologiya, mazmun-mohiyat, turg'un birikmalar, lingvistika, semasiologiya, so'z birikmalar, psixolingvistika, semantik tarkib.

Jahon tilshunosligida frazeologiya sohasi bo'yicha ham amaliy, ham nazariy jihatlar yetarlicha tadqiq etilgan. Shuningdek, frazeologiya bo'limi, uning mazmun-mohiyati, asarlarda qo'llanilishi masalasiga oid bir qancha nomzodlik, doktorlik dissertatsiyalar, frazeologik lug'atlar, turli xil monografiyalar, ko'plab maqolalar e'lon qilingan. Ta'lim sohasida ham frazeologizmlarni o'rganish bo'yicha turli xil metodlar shakllangan. Ayni mana shu jihat frazeologizmlarni o'rganish jarayonini yanada jadallashtirgan. Bugun ham jahon, ham o'zbek tilshunosligida frazeologiya degan alohida bir sohaning ilmiy va nazariyjamlanmasi yaratilganligi fikrimizning dalili bo'la oladi. Bu holat esa frazeologizmlarni tizimli o'rganish uchun ham katta imkoniyatlar yarata olgan.

Frazeologiya bo'limi haqida gap ketar ekan, bu tushuncha dastlab fransuz tilshunosi Sh.Ballining asarida qo'llanilganligi bilan ahamiyatlidir. Rus tilshunosligi maktabining yetuk vakili bo'lgan E.D.Polivanov frazeologizmlar bo'yicha alohida tadqiqot olib borgan. E.D.Polivanovning tilshunoslikka qo'shgan hissasi shunda ko'rinadiki, u dastlab frazeologiya bo'limini xususiy ma'nolariga ko'ra o'rganish lozimligini ta'kidlaydi.

Ingliz tilshunosligida I.V.Arnold frazeologizmlarni o'rganar ekan, ularni tilning boyish manbalari qatoriga kiritadi. Ya'ni lingvist til faqat yangi yasalgan

soʻzlar hisobiga emas, balki turgʻun birikmalar – frazeologizmlar hisobiga ham boʻiydi degan fikrlarni keltirib oʻtadi. Oʻzi ham turgʻun birikmalarni chuqur tadqiq etadi. I.V.Arnoldning keltirgan fikrlari taʼsirida rus tilshunoslari ham frazeologiyani tilning boyish manbasi deya tadqiq eta boshlashdi.

Tilshunos Q.M.Hakimov oʻzining 1993-yilda yozgan nomzodlik dissertatsiyasida shunday fikrlarni keltirib oʻtadi: “F.F.Fortunatov, A.A.Shaxmatov, A.M.Pesikovskiy, A. A. Potebnya va boshqalar turgʻun soʻz birikmalari haqida yoʻl-yoʻlakay boʻlsa ham bir qator fikrlarni ilgari surishdi. Turgʻun soʻz birikmalarining doirasi ancha keng. Frazeologizmlar shu til fakti doirasiga kirsam ham, u oʻziga xos lisoniy va nolisoniy xususiyatlarga ega boʻlib, ular bir necha tadqiqot ishlarini talab qiladi. Bu:

1) til birligi sifatida tushunchani ifoda etish bilan birga, subʼektiv munosabatni ham bildiradi;

2) gap tarkibida kelib, uning boʻlaklaridagi maʼno va sintaktik nomoslikni yuzaga keltiradi. Bulardan birinchisi hatto psixolingvistikaning tekshirish obyekti hisoblansa, ikkinchisini semasiologiyada ham, sintaksisda ham alohida oʻrganib chiqish zaruriyati bor. Uni oʻrganish leksikografiyada ham oʻz ahamiyatiga egadir.

Rus tilshunosligida ham frazeologizmlarning ahamiyati haqida dastlab V.V.Vinogradov oʻrgana boshlagan. Aynan oʻsha paytda nafaqat jahon va rus tilshunosligida, balki qardosh xalqlar tilshunosligida ham frazeologiya boʻlimiga alohida eʼtibor berilib, oʻrganilgan boʻlsa-da, lekin hamma tilshunoslik maktablari bu sohani tasnif qilish bilangina chegaralanib qolgan. V.V.Vinogradov ham shunday: frazeologiya boʻyicha ilmiy tadqiqotlar olib borgan boʻlsa-da, tasnifdan nariga oʻtmagan.

1956-yilda rus tilshunosi Larin aynan mana shu jihatni tanqid qilib, quyidagilarni yozgan edi: “Frazeologiya lingvistik soha sifatida hali eʼtiborsiz taraqqiyot” ni boshidan kechirmoqda”. Rus tilshunosligida N.N.Aleosova keyinchalik frazeologiya boʻlimini yaxlit monografik planda tadqiq etadi hamda shunday deydi: “Frazeologik hodisalarni tadqiq etish tizim sifatidagi til haqida ham, nutq mexanizmi haqida ham mavjud tasavvurlarimizga sezilarli oʻzgarishlar kiritadi”. Shundan soʻng rus tilshunosligida frazeologiya sohasi boʻyicha bir qancha monografi tadqiqotlar, ilmiy ishlar yuzaga kela boshladi. Frazeologiyani turli yoʻnalishlar boʻyicha oʻrganish ishlari jadallashdi. Jumladan, V.V.Vinogradov rus tilidagi frazeologik birliklarni maʼno guruhlariga ajratib koʻrsatadi, lekin uning hajmini juda kengaytirib yuboradi. Yana bir eʼtiborli jihati, taniqli tilshunolar

N.N.Shanskiy hamda B.A.Larin o‘z tadqiqotlarida frazeologiyani alohida mustaqil lingvistik fan sifatida ko‘rsata boshlaydi.

O‘zbek tilshunosligida ham dastlab frazeologiya sohasiga oid qarashlar rus tilshunoslarining ta‘sirida paydo bo‘la boshladi. O‘zbek tilshunosligidagi frazeologiya haqidagi fikrlar ilk marotaba tilshunos Sh.Rahmatullayevning tadqiqotlarida e‘lon qilina boshlandi. Sh.U.Rahmatullayev o‘z tadqiqotlarida rus tilshunosi V.V.Vinogradovning qarashlarini ilgari suradi. Ya‘ni Sh.Rahmatullayev frazeologik birliklarni faqat leksik, sintaktik jihatdan tadqiq etadi. Lekin uning semantik tarkibi, ichki bo‘linishlariga e‘tibor qaratmaydi. Shunday bo‘lsa-da Sh.Rahmatullayevning frazeologiya sohasida xizmatlari beqiyos. Tilshunos ilk marotaba frazeologiya sohasini tadqiq etganligi hamda uning leksik jihatlarini o‘rganganligi ahamiyatlidir.

O‘zbek tilshunosligida A.Hojiyevning “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” kitobida frazeologiya bo‘limi haqida yetarlicha ma‘lumotlar berilgan. Qolaversa, tilshunos o‘zidan oldingi qilingan tadqiqotlarni tanqid qilib shunday deydi: “Frazeologizmlarning semantik tarkibi, ma‘no taraqqiyoti, hosil bo‘lish yo‘llari kabilar o‘z tadqiqotchilarini talab qiladi”.

Umuman olganda, frazeologiya sohasi bo‘yicha jahon tilshunosligi biz uchun muhim lingvistik maktab vazifasini bajargan desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki aynan jahon tilshunosligi maktabidan oziqlangan holda o‘zbek tilshunosligida frazeologiya sohasi bo‘yicha salmoqli ishlar qilindi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Abdullayev A. Frazeologizmlarning ekspressivlik xususiyati. – T; O‘TA. 1996. №5.
2. Маматов А.Э. Хозирги замон ўзбек адабий тилида лексик ва фразеологик норма муаммолари. – Тошкент: Фан, 1991
3. Mamatov A, Boltayeva B. Frazeologik birliklarning semantik-pragmatik tadqiqi. “Navruz” Toshkent. 2019
4. Маматов А. Ўзбек тилида фразеологик шаклланиш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1999.
5. Рахматуллаев Ш. Фразеологик birliklarнинг асосий маъно турлари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1955.
6. Содикова М. Қисқача ўзбекча русча фразеологик луғат. – Тошкент: ЎзСЭБР, 1989.

7. Almamatova SH.T. O‘zbek tili frazemalarining komponent tahlili. Filol.fanlari nomzodi...diss.- Toshkent 2008.

8. Boltayeva B.I. O‘zbek tili frazeologik birliklarining transformatsiyasi (semantik-pragmatik tahlil) Filol.fanlari nomzodi...diss.- Samarqnd 2019.

9. shakllanishi masalalari. Filol.fanlari doktori...diss.avtoref- Toshkent 2000.

10. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. Toshkent. “Universitet” 2014

11. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent, O‘qituvchi, 1978.